

Уредили

Миша Ђурковић
Александар Раковић

ТУРСКА

РЕГИОНАЛНА СИЛА?

IES

Уредили
Миша Ђурковић
Александар Раковић

ТУРСКА

РЕГИОНАЛНА СИЛА?

ИЕС
2013

САДРЖАЈ

Миша Ђурковић, Александар Раковић: Увод – постаје ли Турска регионална сила?	7
---	---

I Идентитет савремене Турске

1. Дарко Танасковић: Противречности неоосманизма као практичне политике	17
2. Горан Николић: Економија Турске – стање и перспективе са освртом на демографију	27
3. Душан Спасојевић: Улога војске у Турској кроз историју и данас	42
4. Јована Шаљић: Културна политика Турске – обнова „величанственог столећа”	46
5. Адем Зилкић: Исламска заједница Турске – Дијанет	56
6. Миша Ђурковић: Фетулах Гјулен и џемат Хизмет	63
7. Данко Страхинић: Положај хришћана у савременој Турској	83

II Међународни положај Турске

1. Зоран Милошевић: Турска потрага за „донатором” енергије – о енергетској сарадњи Русије и Турске	101
2. Миша Ђурковић: Односи Турске и Сједињених Америчких Држава	120
3. Слободан Јанковић: Турска на Блиском истоку	137
4. Александар Гајић: Неоосманизам на Каспијском подручју	159
5. Петар Драгишић: Слика турске емиграције у Немачкој у филмовима Фатиха Акина	178

III Турска и Балкан

1. Милош Ковић: Две империје – Британци и Османлије (1774–1923).....	191
2. Владан Јовановић: Југословенско-турски демографски аранжмани до средине педесетих година двадесетог века.....	205
3. Александар Животић: Грчко-турски конфликт и блискоисточна политика социјалистичке Југославије (1954–1957).....	216
4. Александар Раковић: Турска иницијатива за уједињење Исламске заједнице у Републици Србији (2011).....	233
5. Ненад Кеџмановић: Неоосманизам или панисламизам: рецепција неоосманизма у Босни и Херцеговини.....	250
6. Жељко Вујадиновић: Османско царство (Република Турска) и Европа: контрасти и прожимања.....	268
Abstracts	285

ЈУГОСЛОВЕНСКО-ТУРСКИ ДЕМОГРАФСКИ АРАНЖМАНИ ДО СРЕДИНЕ ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Апстракт: Текст представља осврт на процес „деосманизације” Југославије који се одвијао током тридесетих и педесетих година 20. века. Ради се о истоветном феномену у две потпуно различите ситуације, под два идеолошки супротстављена режима. Поред прегледа билатералних споразума Југославије и Турске, указаћу на сличности у исељавању муслимана које је подржавала југословенска држава, упоређујући четири параметра: могућу мотивацију људи за кретање ка Турској, методологију и механизме исељавања, обим и размере миграције, као и међународни контекст у коме се она одвијала.

Кључне речи: Југославија, Турска, исељавање, муслимани, аграрна реформа

* * *

Мотивација: статус у краљевској и социјалистичкој Југославији

Након оба светска рата спроведен је процес аграрне реформе и колонизације, који је био сличан по карактеру и обиму. Укидањем феудалних односа, маса муслиманских земљопоседника остала је без извора прихода па се њих 60% преоријентисало на занате и трговину. Притом је четвртина свих имања, предвиђених за колонизацију, спадала у тзв. безвласничко земљиште које су муслимани напустили после 1912. године. Чак и по окончању Другог светског рата, мере колективизације, експропријације и других имовинских ограничења, директно су погађале преостале турске земљопоседнике.¹ У оба

* Институт за новију историју Србије.

¹ Закон о ревизији аграрне реформе (1945) и национализацији зграда за рентирање (1958) су нарочито подстакли неодлучне да крену за Турску. Овом приликом се захваљујем

случаја, напуштене земљишне парцеле су служиле као награда ратним добровољцима. Истина, исељавање муслимана непосредно након 1945. у почетку је сматрано непријатељским актом, па су муслимански војници све чешће дезертирали из југословенске војске, бежећи преко границе.

Резервисано, или чак непријатељско држање муслимана различитог етничког порекла према српској и југословенској држави током ратова, створило је неповерење режима према њима на Санцаку и Косову, било да се радило о краљевској или социјалистичкој Југославији. Другим речима, њихово скромно учешће у антифашистичком покрету сврстало их је у „непожељне” и „нелојалне” мањине, чак и у Титовој Југославији. Из тог разлога је већ 1945. Санцак изгубио територијалну аутономију, предвиђену свега две године раније у Пљевљима, када је основан ЗАВНО Санцака. Мере „реторзије” и обрачуна са „реакцијом” и „класним непријатељем” довеле су фебруара 1945. до увођења војне управе на Косову, приликом које је страдало доста цивилног становништва, док су многи напустили земљу. Већ наредног месеца, из безбедносних разлога је донето решење о привременој забрани повратка српских и црногорских предратних колониста на Косово, да би 1. априла исте године Тито наредио да се они ипак врате на своја имања.² Упркос ригидном односу нових власти према „нелојалним мањинама”, главни притисак на становништво Санцака и Косова током рата је долазио од стране четничког покрета. Дража Михаиловић је на свом суђењу 1946. признао да је лично потписивао планове за исељавање санџачких муслимана „ма где ван југословенске територије”.³ Ратни злочини над санџачким и косовским муслиманима и рушење верских објеката такође су узроковали стање колективног страха и осећај егзистенцијалне угрожености.

Послератна забрана шеријатских судова (1946), ношења фереџе (1950) и затварање верских школа и муслиманске штампарије у Сарајеву (1964) поспешили су даље исељавање. Сликe адвоката који на магарцима обилазе муслиманска села и пропагирају исељавање у Турску, биле су типичне за крај четрдесетих година, а нарочито након резолуције Информбироа, када су многи Албанци оптуживани за шпијунажу у корист Енвер Хоџине Албаније. У јеку потраге за унутрашњим непријатељима, почетком педесетих година, режим је у Новом Пазару открио организацију „Млади муслимани” која је растурала летке по џамијама, противећи се владиним секуларним мерама.

колегиници др Радмили Радић на уступљеној грађи Дипломатског архива Министарства спољних послова.

2 Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2006, 464–467. На Косово се вратила свега половина прогнаних Срба и трећина црногорских колониста, док су остали отишли у Војводину или се трајно населили у Србији.

3 *Isto*, 463.

Припадници ове „терористичке организације” су драконски кажњени а прогон „одметника” је настављен у прибојском, сјеничком и тутинском крају.⁴

Само кроз аграрну реформу 1946. босанским муслиманима је одузето 618.000 хектара земље.⁵ У брдско-планинским крајевима Санџака одузимање „вишка земљишта” је довело тамошње становништво на руб егзистенције, нарочито након реформи 1952. године. Са друге стране, приликом насељавања плодних равница у Војводини, било је мало муслиманских интересената, обесхрабрених гласинама како их аграрне власти неће колонизовати заједно, већ да ће их раштркати по целој покрајини.⁶ Многи крајеви Санџака били су без лекара и здравствених станица све до 1953. године, када је отворен први средњи дом здравља.⁷

Својерсни облици просветне и културне дискриминације уочљиви су у обе Југославије. У меморандуму, упућеном Трећем конгресу националних мањина у Женеви 1927. представници ВМРО су упозорили да су турске школе у македонским окрузима биле пред затварањем, да албанске и не постоје, те да су власти све „Србе мухамеданске исповести” депортовале у Турску.⁸ Отварање школа на турском језику у албанским срединама, немогућност упошљавања у државној служби, забрана политичких партија и политичка инструментализација верских надлештава, само су неки од могућих извора незадовољства и осећаја неправде. Наиме, политичка делатност „јужних муслимана” у међуратном периоду одвијала се преко Џемијета, који је 1919–1925. окупљао феудалне и верске кругове из турско-албанских средина. Посредством ове партије, владајући радикали су парирали српској опозицији, при чему се нису упуштали у решавање виталних питања муслимана: просветно, верско, аграрно. Међутим, самостални успех Џемијета на парламентарним изборима 1923. године (31%), за разлику од комбинованих листа са радикалима три године раније, изазвао је низ репресивних мера државе (претње неповољним откупом дувана и исељењем у Малу Азију, ноћне рације у Санџаку, блокаде турских трговаца, изборне манипулације, па и физичка елиминација). Турци су сами финансирали своје гласило *Хак* које је 1924. скопска жупанија забранила, па је Џемијет на изборима 1925. остао без иједног мандата. Истовремено са распуштањем и забраном странке дошло је до хапшења Ферхата Драге и појачаног исељавања муслимана, праћеног

4 S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka*, 478–479, 668, 510–513.

5 Muhamed Filipović, *Bosna i Hercegovina: najvažnije geografske, historijske, kulturološke i političke činjenice*, Zagreb 1996, 33

6 Никола Гаћеша, „Један документ о спровођењу колонизације у Југославији после Другог светског рата“, *Зборник за историју*, бр. 28, Нови Сад 1983, 192–193.

7 S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka*, 494–496.

8 *Macedonia. Documents and material*, Sofia 1979, 803; *Balkanska federacija*, No. 74/75, Vienna, 1 Sept. 1927.

дананоћним радом среских начелника који су попуњавали пасоше како би процес текао брже. Ипак, број исељеника у овом периоду није лако одредити јер тзв. континентална статистика (која се води од 1927) није узимала у обзир исељавање југословенских муслимана у Турску, за које се сматрало да је инспирисано превасходно верским, а не економским разлозима.⁹

Након Другог светског рата, један од водећих републичких руководилица, Јован Веселинов, поручио је начелницима санџачких општина: „Учите школе, служите војску и селите се. Не можемо свуда подизати фабрике”.¹⁰ Највећи интерес за исељавање владао је код сељака и некадашњих земљопоседника којима је нова држава национализовала имовину. Нови режим је у сељаштву видео „симбол заосталости”, трудећи се да их по совјетском моделу организује у задруге.¹¹ Према неким индицијама, постојала је начелна сагласност власти да ово „нереволуционарно” подручје и не треба економски развијати, већ га једноставно треба раселити, с обзиром на то да је „фатализам муслимана спутавао иницијативу и жељу за напретком”, самим тим спречавајући формирање индустријског радништва.¹²

Питање националног идентитета муслимана и његова легална димензија посебно је деловало деморалишуће по будуће исељенике. Поред готово расистичких трактата о „Б крвној групи”, која је наводно карактеристична за југословенске муслимане и азијске народе¹³, муслимани су се на пописима становништва морали различито декларисати: „Муслиман-неопредељен” (1948), „Југословен-неопредељен” (1953), „Муслиман у етничком смислу” (1961), а на пописима 1971. и 1981. као „Муслиман у националном смислу”. Термин „Муслиман” био је својеврсни компромис између комунистичке реторике о равноправности и српско-хрватске национално-политичке традиције.¹⁴ Осим тога, на попису из 1953. Албанци су се морали изјаснити као Турци и иселити у Македонију, уколико су намеравали да напусте земљу.¹⁵ Социјалистичке власти су такав интерес за емиграцију приписивале „верском фанатизму” и симпатијама емиграната за турски капитализам. Албански интелектуалци су се трудили да спрече пропаганду за исељавање, али је она континуирано

9 Vladan Jovanović, „Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine: između stihije i državne akcije”, *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, Beograd 2007, 96-99.

10 Safet Bandžović, *Iseljavanje muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo 1991, 103.

11 S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka*, 530-531.

12 *Informativni bilten OK SK Novi Pazar: Zadaci Saveza komunista u ostvarivanju nacionalne ravnopravnosti u opštini Novi Pazar*, Novi Pazar 1989, 10-11, cit. prema: S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka*, 497.

13 Борџа, Београд 12. 12. 1968.

14 Mustafa Imamović, „Bošnjački etos: identitet i ime”, *Prilozi*, br. 32, Sarajevo 2003, 326–327.

15 Goran Nikolić, „Albanski populacioni bum na Kosovu i Metohiji nakon Drugog svetskog rata”, *Nova srpska politička misao* (2008).

долазила и са југословенске и са турске стране. Муслимани су журили ка „домовини коју никада нису видели”, али је њихова адаптација у Турској била изузетно тешка.¹⁶ Миграцију је подстицала и снажна атеистичка пропаганда након 1945, која је једном конзервативном и патријархалном свету могла изгледати исувише радикално.

Методологија и облици миграције

У предратном, као и послератном периоду, методологија исељавања је била слична, почев од обавезе иступања из југословенског држављанства, једноставне процедуре за исељавање, до административних компликација за повратнике. Средином тридесетих година југословенски конзулат у Истанбулу је, по препоруци Министарства иностраних послова, одбијао да изађе у сусрет људима који су желели да се врате у Југославију, како по повратку не би пали на терет државних или општинских буџета.¹⁷ Конфузна дефиниција потенцијалних исељеника – „народ турске културе” (1938) или „турске народности” (1953) – служила је као оправдање турским властима да с времена на време обустављају усељавање албанских емиграната.

Низом административних мера, југословенска држава је подупирала исељавање муслимана у Турску. Такозвана „интерминистеријална конференција” је септембра 1935. разматрала мере које би требало предузети ради убрзања „несловенских” миграција ка Турској и Албанији, па је предложила агресивнију пропаганду о лагодном животу у Малој Азији, али и поједностављење пасошке процедуре, чешће позивање муслиманских регрута на војне вежбе, забрану сађења дувана, национализовање презимена, кулук на исушивању македонских мочвара и сл.¹⁸ Идеја о протеривању нелојалних Албанаца кулминирала је потписивањем Конвенције о исељењу 200.000 муслимана у Турску, коју су Југославија и Турска потписале јула 1938. Са турске стране, овај необични пројекат је доживљаван као „евакуација изгубљених територија”, па су слични аранжмани закључени и са Румунијом и Бугарском. Стварни турски интерес за оваквим имигрантима била је потреба насељавања пустих предела на крајњем истоку земље, као и њихова употреба у борби против Курда. Конвенција није ратификована из више разлога, а поред финансијских неспоразума и Ататуркове смрти, могућа препрека

16 V. Jovanović, „Iseljavanje”, 96–97.

17 Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, Београд 2011, 111.

18 Vladan Jovanović, „Interministerijalna konferencija Kraljevine Jugoslavije o iseljenju 'neslovenskog elementa' u Tursku (1935)”, *Prilozi*, br. 35, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2006, 105–124.

озваничењу споразума био је страх Милана Стојадиновића да ће тиме изгубити гласове муслимана на предстојећим изборима.¹⁹

Попут предратних миграција, пут муслимана ка Турској је и након Другог светског рата водио железницом из Повардарја ка Солуну, а потом, уз преседање, до Истанбула. Иако је био краћи, пут преко Бугарске је био немогућ све до средине шездесетих година, услед затегнутих југословенско-бугарских односа. Исељеници су, након што би продали имовину у бесцење, добијали пасоше за једнократну употребу са ознаком „без држављанства”, док су право на посету Југославији стицали тек након пет година provedeних у новој домовини.²⁰

Чини се да је питање обештећења имовине исељеника било најтеже. Три године након преговора Богољуба Јевтића и Руждија Араса из новембра 1933. Краљевина Југославија је исплатила Турској 17 милиона динара, чиме је обештећење дотадашњих емиграната привремено решено. Проблеми су наступили 5. јануара 1950. када је у Анкари потписан Протокол о обештећењу турске имовине и имовинских интереса у Југославији,²¹ по чијем је Члану 8 прописано да турски власници имовине буду ослобођени свих обавеза, укључујући и порезе, хипотекарне и остале дугове који су настали пре национализације! Турска страна је поврх свега тражила да Југославија плати одштету у девизама, позивајући се на Протокол који је у име ФНРЈ (неопрезно?) прихватио шеф југословенске делегације др Мирко Мермоља. Поред Члана 8, проблеме је задавао и Члан 4, по коме се ФНРЈ обавезује да призна турско држављанство свим Турцима који су отишли из Југославије пре 6. априла 1941. и да им исплати надокнаду за сву имовину „према стварној вредности”.²² Од новембра 1950. до фебруара 1951. у Београду је заседала мешовита комисија како би разјаснила начине утврђивања вредности имовине, али су неслагања довела до привременог прекида њеног рада. Наиме, југословенска страна је укупну вредност обештећења проценила на нешто мање од пола милиона долара, док је турска страна, са почетних 20 милина динара, своје захтеве спустила на 10 милиона долара. „Уступак” југословенске стране, да сопствену процену подигне за свега 15%, турски чланови комисије су доживели као увреду.²³

19 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДА МСП), фонд Политичка архива (ПА) Турска, фасц. 97, сигн. 44183, телеграм из Хага упућен МИП-у 31. 3. 1954.

20 S. Bandžović, *Iseļjavanje Bošnjaka*, 539.

21 *Службени листи ФНРЈ*, бр. 23, Београд, 29. 3. 1950, 486–487.

22 ДА МСП, ПА Турска, фасц. 86, Забелешка о састанку у Правном савету МИП, 25. 1. 1951, пов. бр. 41362/IX.

23 ДА МСП, ПА Турска, строго пов., фасц. II (1954), сигн. I/1077, „Конзуларна питања”.

Када се радило о процедури исељавања након 1945, ствари су се одвијале са нешто мање проблема. Након интервенције руководства НР Македоније, решено је да се олакша отпуст из држављанства, па су власти ФНРЈ омогућиле интересентима да продају своја имања и пре него што формално добију отпуст из држављанства, како би се избегла примена Члана 3 Закона о измени и допуни Закона о национализацији. Осим тога, укинута су таксе на путне исправе, а породице чија имовина није прелазила 300.000 динара ослобођене су транспортних такси. Слично одредбама конвенције из 1938, исељеници су могли са собом понети покућство (изузев кованог злата), запрежна кола и два грла крупне стоке. Истина, уведено је право прече куповине по коме су исељеници били дужни да у року од 45 дана своја имања понуде „народним властима”.²⁴

Већ 1951. идеја о исељавању Албанаца је оживљена и сви муслимани су почели да се изјашњавају као Турци, не би ли, сходно процедури, били узети у обзир за емигрирање. Стога је између два пописа становништва на Косову (1948–1953) број лица која су се изјашњавала као Турци нарастао чак 26 пута! Овакво изјашњавање је требало да сачува Југославију и Турску непријатних међународних реакција поводом експатријације Албанаца. Почетком октобра 1951. турска влада је затражила од Југославије да коначно ратификује и имплементира конвенцију из 1938. године, нарочито њене финансијске одредбе. Тито је стога позвао у посету турског шефа дипломатије Фуада Кеприлија, па је крајем јануара 1953. током заједничке вечере у Сплиту дошло до усменог споразума по питању емиграције. Том приликом није ништа потписано, те је читав догађај познатији као „Џентлменски споразум”, који је требало да оживи југословенско-турску конвенцију из 1938. Поред тога, овај договор је формално имао за циљ „хуманитарно састављање породица”, при чему је турска страна третирала сродничке односе тако широко, да су се могли односити на било кога. Ипак, након краћих консултација, југословенска страна је закључила како „не постоје разлози који би се противили прихватању турске интерпретације”. Даљи поступак је подразумевао да Турци, који имају рођаке у ФНРЈ, од вилајета затраже одобрење којим би се њиховој родбини омогућио долазак у Турску, а на основу Споразума о спајању породица, након чега би турско Министарство унутрашњих послова доставило спискове амбасади у Београду и конзулату у Скопљу. Потом би турска представништва у ФНРЈ интервјуисала интересенте (турски језик и култура) и издала им сертификате, на основу којих би ови тражили отпуст из југословенског држављанства и путне исправе за странце. Након продаје својих имања, новац су морали депоновати у неку од југословенских банака ради даљег трансфера. Пошто су у Македонији издаване дозволе и Албанцима, турски конзул у Скопљу је интервенисао па су молбе Албанаца једно

24 ДА МСП, ПА Турска, фасц. 96 (1953), прилог бр. 4.

време одбијане. Ипак, први секретар турске амбасаде у Београду Беркер је изјавио да су они „вољни да прећутно приме и изванредан број Шиптара”, док је СУП Србије упозоравао како се током лета 1954. на Косову одвијала јака пропаганда за исељење, при чему су људима обећаване куће, стока, плодна земља и механизација.²⁵ Југословенске власти су биле уверене да је Турска форсирала пропаганду како би се исељавање убрзало: “Утолико сматрамо да је незгодно било што су Амбасада и конзулати Турске директно достављали исељеницима дозволе за исељавање у Турску, раније него што су исти поднели молбу нашим властима за исељавање, што је у основи подстицало на исељавање и представљало један вид пропаганде за исељавање”.²⁶

Као што се може закључити, у оба разматрана периода иницијатива је потицала од турских званичника (Х. Сака, Р. Арас, Ф. Кеприли, турска амбасада у Београду), док је Македонија била транзитно подручје исељеника. Сличност је евидентна и у поједностављеној процедури иступања из југословенског држављанства, па је тако било лако доћи до папира о „турском пореклу”, али готово немогуће вратити се у земљу исељења. Емиграциони механизам је у оба периода поверен југословенским министарствима за пољопривреду и аграрну реформу, при чему је било и персоналног континуитета, имајући у виду предратну и послератну активност Сретена Вукосављевића. Упадљиво сличне биле су и акције разоружања Албанаца на Косову које су претходиле великим исељеничким таласима раних двадесетих и средином педесетих година. Током 1955/56. југословенска служба државне безбедности, на челу са Александром Ранковићем, спровела је једну такву кампању на Косову, а Ранковић је и међу турским дипломатама био познат као особа која „бди над правилним извршењем Џентлменског споразума”.²⁷

Размере исељавања и међународни контекст

У периоду између два светска рата југословенске власти су регистровале само регуларне случајеве исељавања, губећи из вида илегалну емиграцију и стварне размере овог феномена. Отуда су званичне статистике непотпуне и потцењују стварни број.²⁸ С друге стране, политичка злоупотреба других извора довела је до готово фантастичних претеривања, нарочито у албанској историографији. У оба случаја има фалсификовања броја исељених Албанаца, мада је чињеница да је њихова емиграција у првој деценији након Другог

25 ДА МСП, ПА Турска, фасц. 97 (1954), документ од 18. 9. 1954.

26 ДА МСП, ПА Турска, строго пов., фасц. II (1953), сигн. 88, стр. 250–252, разговори А. Беблера са турским амбасадором Акселом и саветником Мироглуом 17. 2. 1953.

27 ДА МСП, ПА Турска, фасц. 68 (1955), сигн. 47264, док. од 31. 3. 1955.

28 Према подацима из *Сгайиисгайичкој јодигишњака*, у периоду 1930–1939. свега 13.678 људи се иселило у Турску.

светског рата надмашила ону предратну. Социјалистичке власти ФНРЈ су баратале информацијом да је у Турској 1949. било око 450.000 муслимана који су дошли са југословенских простора.²⁹ Владао је утисак да Турска све време пожурује тај процес: „Ствар је добро почела пре годину дана али напредује веома споро. Они би желели да се убрза и изјављују да су спремни да људима дају своје, тј. турске пасоше ако је нама то згодније”.³⁰

Послератно исељавање у Турску је кулминирало средином педесетих, када је већ била исељена већина добростојећих муслимана, способних да и у Турској започну приватни посао. Сиромашнији слојеви су емигрирали све до 1966, када је исељенички талас нагло опао. Многи то доводе у везу с политичким падом Александра Ранковића, али нема довољно чврстих докумената који би то потврдили. Чињеница је да је у периоду 1952–1965. скоро 390.000 Турака и Албанаца добило отпуст из југословенског држављанства. Валидном информацијом можемо сматрати и податак турског пописа становништва из 1965. који је евидентирао 240.000 имиграната југословенског порекла. Југословенски дипломатски извори из марта 1970. кажу да је у Турској живело око 300.000 људи, досељених из социјалистичке Југославије. Само од 1953. до 1961. године исељено је 164.400, док су у периоду 1961–1970. од 46.700 исељеника чак 74% чинили Турци.³¹ Енглески историчар Хју Полтон је узрок осцилација у броју Турака у Македонији видео у чињеници да су Албанци масовно почели да се декларишу као Турци (ради лакшег исељења), док су се етнички Турци изјашњавали као „муслимани”. Његова процена о 80.000 исељених након 1953. ослања се на податке из статистичких годишњака.³² Приштински лист *Јединство* је у новембру 1979. навео како у Турској живи око 400.000 југословенских исељеника, док су албански аутори и демографи тврдили да је крајем седамдесетих година 20. века у Турској живело преко милион људи албанског порекла!³³

* * *

29 ДА МСП, ПА Турска, фасц. 109 (1949), лист 131, „Муслимански исељеници југославенског поријекла у Турској”, Анкара, 9. 12. 1949.

30 ДА МСП, ПА Турска, строго пов., фасц. 5 (1952), сигн. 1993/11, разговор државног подсекретара за иностране послове А. Беблера са турским амбасадором Кеприлијем од 3. 9. 1952.

31 Глигор Тодоровски, „Демографските процеси во Македонија предизвикани од иселување на Турци во педесетите години”, *Гласник ИНИ*, бр. 1–2, Скопје 1997, 64–67; М. Благојевић, „Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza”, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom ramčenju*, Београд 1996, 252; Елка Димитријева, Верица Јанеска, „Особености на миграционите движења од СР Македонија во странство”, *Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија*, Скопје 1985, 339–340.

32 Hugh Poulton, *Balkan. Manjine i države u sukobu*, Subotica 2002, 83–84.

33 V. Jovanović, „Iseljavanje”, 96.

Поред наведених сличности у мотивацији и механизму исељавања, постојале су и неке паралеле у међународним околностима. Оба југословенско-турска демографска аранжмана (1938, 1953) постигнута су у сенци два балканска пакта (1934, 1953). Први од њих је потписан у Атини 1934. између Румуније, Грчке, Турске и Југославије, како би се сачувао постојећи поредак на Балкану. Балкански пакт из фебруара 1953, склопљен између Југославије, Турске и Грчке, прерастао је у војни савез већ наредне године. Осим тога, у оба случаја Југославија је исказивала тежњу да се приближи великим војним силама и савезима. Крајем тридесетих, Краљевина Југославија се окретала према Немачкој, док је 1953, у потрази за заштитом од могућег совјетског напада, нагињала ка НАТО алијанси. Већ 1951. забележени су преговори у Вашингтону између војних делегација ФНРЈ и САД, док је пријемом Грчке и Турске у НАТО Југославија посредно постала део америчког одбрамбеног система. У основи, Балкански пакт из 1953. имао је јасан антисовјетски карактер.

Из перспективе југословенских дипломата, Турска се након 1948. приближавала Југославији вођена превасходно интересима властите одбране и безбедности. Притом је имала подршку западних сила које су то сматрале логичном етапом на путу Југославије ка НАТО пакту. У војном савезу са Грчком и Југославијом Турска је видела прилику да надомести дефицит одбрамбених капацитета у Тракији, пошто су њени НАТО партнери односе са арапским светом сматрали приоритетом. Посета Фуада Кебрилија Београду и разговори на Брионима и у Сплиту јануара 1953. (током којих је склопљен тзв. Центлменски споразум), као и Анкарски споразум с краја фебруара исте године, водили су реализацији турске иницијативе за склапање војног савеза. Истина, тршћанска криза је приморала Турску да сачека формално одобрење НАТО-а за овај савез.³⁴ Већ 1954. у званичну посету Југославији дошли су турски председник Џелал Бајар и његова супруга, које је Тито угостио на Јадрану.

Када се ради о међународним околностима, треба подсетити да је и Бугарска имала „двоструко” искуство са исељавањем својих Турака у Турску. Средином тридесетих година, турска влада је преговарала с Бугарском о пресељењу 789.000 тамошњих муслимана, док је након Другог светског рата влада у Софији заострила просветну, верску и социјалну политику према домаћим Турцима, изазивајући нове исељеничке таласе. Прва велика послератна емиграција ка Турској забележена је 1950. када је исељено 150.000 бугарских Турака у Малу Азију, да би током наредне две године отишло још 160.000 емиграната, „на Стаљинов наговор”.³⁵

34 ДА МСП, фонд ПА Турска, фасц. 95 (1954), сигн. 17660, Елаборат о Турској, стр. 25.

35 S. Bandžović, *Iseļjavanje Bošnjaka*, 534.

Закључак

Кључна разлика у карактеру исељавања југословенских муслимана у два наведена периода могла би се свести на два основна тренда: етничку хомогенизацију тридесетих и политичку униформизацију педесетих година двадесетог века. Третирање етничких мањина као „неужног зла“ било је заједничко и краљевској и социјалистичкој Југославији, док је идентификација југословенских муслимана с владајућом класом из претходне ере створила атмосферу у којој су радикална решења, попут „експатријације“, постала реалност. Идеја о могућем легалном убрзању емиграције могла је потећи још са Конференције мира у Паризу (1919) на којој се грчка влада повиновала захтеву за добровољном разменом становништва с Бугарском. Оваква пракса ће еволуирати у наредним деценијама, када ће балканске државе, следећи линију мањег отпора, покушати да реше своје етничке проблеме управо по том моделу. Дакле, исељавање муслимана из (обе) Југославије било је део шире „демографске деосманизације“ Балкана. Њу су подржавали и организовали балкански режими, независно од свог идеолошког профила. За разлику од емиграната у међуратном периоду, већина послератних исељеника није ни била рођена на територији Османског царства, али је упркос томе, наставила да се креће ка његовим остацима у Малој Азији. Преовлађујући стереотипи о (велико)српском хегемонизму и склоности српских елита етничком инжењерингу, у овом случају немају потпуно утемељење. Наиме, читава идеја о исељавању југословенских муслимана непрекидно је убацивана из Турске, било да се радило о медијској пропаганди или иницијативи турских дипломатских представништава у Југославији, те је на крају резултирала Конвенцијом из 1938. и тзв. Центлменским споразумом из 1953. године. Независно од карактера свог државног уређења, Југославија је била само „саучесник у злочину“ који је великодушно прихватио турску идеју и разрадио је до танчина. Готово идентична ствар десила се у Румунији и Бугарској. С друге стране, истицање албанског становништва у први план такве емиграције, било је ексклузивна идеја српских и југословенских владајућих елита. Нелојалност Албанаца је у међуратном периоду виђена у њиховој „склоности иредентизму“, а у раним педесетим годинама у њиховој оданости Енверу Хоџи и Стаљину, идеолошким непријатељима југословенског социјализма.

Александар Животић*

ГРЧКО-ТУРСКИ КОНФЛИКТ И БЛИСКОИСТОЧНА ПОЛИТИКА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1954–1957)

Апстракт: Тема рада је анализа односа између природе сукоба између Турске и Грчке и југословенске политике у региону Блиског истока. У раду се анализирају спољнополитички и стратегијски оквири међународних односа на Блиском истоку, политика чланица Балканског савеза у том региону, блискоисточна криза и однос Грчке и Турске према кризи као процесу од изузетног глобалног значаја.

Кључне речи: Југославија, Грчка, Турска, Египат, Балкански пакт, Суецка криза.

* * *

Након болног раскида са СССР-ом и његовим савезницима 1948. године, Југославија се нашла у потпуној изолацији. Од 1948. до 1950. године, кад је успоставила ближе контакте са западним земљама, а посебно са САД, Југославија је трагала за спољнополитичким обрасцем који би јој обезбедио независност – дистанцирање од СССР-а, али и задржавање социјалистичког система и неутапање у западну сферу утицаја. Закључивање споразума о економској и војној помоћи са САД и западним савезницима 1951. године и склапање споразума о економској сарадњи наредне године, а потом и њено ступање у НАТО-ов одбрамбени систем кроз Балкански пакт, поставили су пред Југославију питање укључивања у западни свет, што је само по себи наметало и питање унутрашњег преуређења. Стешњена између два блока, у процесу трагања за сопственом независношћу, Југославија је кроз Уједињене нације покушавала да афирмише спољну политику те на тај начин избори себи што повољнију позицију.

* Филозофски факултет Универзитета у Београду.

У тим настојањима је за југословенску страну посебну улогу имао Египат. Односи Југославије и Египта су после свргавања краља Фарука ишли узлазном путањом. Затегнути односи због египатског толерисања и помагања антикомунистичке пропаганде југословенске емиграције у тој земљи и прогона чланова Египатске комунистичке партије с којима су југословенски дипломатски службеници одржавали присне контакте постепено су се, мада веома тешко, поправљали, па чак претварали у изузетно блиску сарадњу. Важну улогу у успостављању тешњих односа између Југославије и Египта имао је млади и агилни југословенски посланик у Каиру Марко Никезић, који је успео да се приближи младом египатском премијеру потпуковнику Гамалу Абделу Насеру. У низу дугих и садржајних разговора Насер се интересовао за југословенска револуционарна искуства, економске и социјалне реформе, изградњу оружаних снага, не скривајући дивљење према југословенској спољној политици и Јосипу Брозу¹. У време све израженијег британског притиска због евакуације британских трупа из зоне Суецког канала, он се, још увек зазирући од Совјетског Савеза,² трудио да се на изванредан начин приближи Југославији, гледајући у њој узор за креирање новог спољнополитичког правца³. С друге стране, Никезић је, процењујући египатске спољнополитичке проблеме и југословенска настојања у правцу активније политике несврставања, крчио пут југословенској политици и економији у Египту, а индиректно и у читавом арапском свету, који је настојао да се ослободи колонијалних сила.

Броз и Насер су се први пут срели у фебруару 1955. године, приликом Брозовог повратка из Бурме и Индије⁴. Када је Јосип Броз кренуо у посету Индији и Бурми, посета Египту није била планирана. Пратња Јосипа Броза је само прошла Суецким каналом на путу за Далеки исток. Како је и зашто дошло до промене првобитног плана, на основу расположивих извора веома је тешко утврдити. Може се претпоставити да је Броз у сусрету са Нехруом схватио да се политика индијског премијера ограничава на азијски простор те да је у том моменту Блиски исток био ван видокруга индијских спољнополитичких стремљења. Тако се Египат једноставно наметао као регионални партнер на путу изградње спољне политике чије су доктринарне поставке утемељене на одбацивању силе и војне моћи као пресудног фактора међународних односа. Сем тога, редовни извештаји посланика Марка Никезића током посете Јосипа Броза Индији и Бурми указивали су на то да премијер Насер има чврсту вољу за успостављање јаких веза⁵. Тај сусрет,

1 ДАСМИП, ПА, 1953. година, ф. 21, документ број 416746.

2 R. Ginat, *The Soviet Union and Egypt 1945-1955*, London 1993, стр. 53-57.

3 АЈБТ, КПР, I - 5 - б / 2 - 144.

4 ДАСМИП, ПА, 1955. година, ф. 13, документ број 419036.

5 АЈБТ, КПР, документ број I - 2 / 4 - 3 - 295.

иако краткотрајан, био је пресудан у процесу југословенско-египатског приближавања. Насер није скривао дивљење према југословенском председнику и југословенском друштвеном и политичком систему. Брзова и Насерова блискост дала је посебан печат међудржавним односима.

Југословенско-египатски односи су се посебно поправили после посете Јосипа Броза Египту крајем 1955. и почетком 1956. године. Сарадња се нарочито одвијала кроз заједнички наступ у међународним организацијама поводом националноослободилачких покрета колонија, равноправне сарадње међу народима и техничке помоћи неразвијеним земљама. Египат је подржао југословенску кандидатуру за избор у Савет безбедности 1955. године⁶. Сам геополитички положај арапских земаља, а посебно Египта, диктирао је спољнополитичку оријентацију ка Југославији и блоковски неангажованим земљама.

После потписивања Багдадског пакта 1955. године поставило се питање облика сарадње арапских земаља и Запада, који не би изазвао унутрашње ломове у арапским земљама и уједно осигурао њихову независност. С тим у вези званичници арапских земаља су у контактима са југословенским и грчким званичницима испитивали могућности тешње сарадње између земаља чланица Међуарапског пакта безбедности⁷ и Балканског савеза, истичући сарадњу са Грчком и Југославијом и искључујући из тих комбинација сарадњу са Турском. Пошто је сарадња између Арапске лиге и Југославије и Грчке као чланица Балканског савеза била немогућа без сарадње са Турском, либански званичници су предлагали да се закључи посебан уговор између Арапске лиге и Балканског савеза као целине како би се турски утицај што више ослабио. На тај начин, сматрало се, избегла би се могућност стварања савеза између Турске и арапских земаља у коме би Турска уз помоћ САД доминирала⁸. И грчки званичници су се залагали за то. Међутим, због карактера Багдадског пакта и даљег развоја догађаја током 1956. године, од те комбинације се одустало. Због наглог побољшања односа између Југославије и арапских земаља после 1954. године, званичници неких арапских земаља

6 АЈБТ, КПР, документ број I – 2 / 5 – 2, стр. 76.

7 Идеја о интерарапском пакту о заједничкој одбрани и економској сарадњи је прихваћена на заседању Политичког комитета Арапске лиге у априлу 1950. године. Иницијатор те акције је био Египат. По Пакту о заједничкој одбрани није предвиђена само обавеза солидарне одбране већ и организација оружане силе по јединственом обрасцу, стандардизација оружја и војне опреме, јединствена команда, као и и превентивни рат у случају ратне опасности. Пакт је ратификован тек током 1953. године због нерешених међуарапских проблема и многобројних спољнополитичких тешкоћа. Склапању тог савеза противиле су се САД и Велика Британија. Југославија је подржала такав пакт, оценивши га изразом остварења начела о регионалној одбрани између народа са заједничким интересима, који води стабилности региона и очувању мира.

8 АЈБТ, КПР, I – 2 / 4 – 3, .стр. 26–27.

су се обраћали југословенском председнику Брозу са молбом да посредује у решавању њихових сукоба са Турском у вези са проблемима регионалне безбедности. Тако је током сукоба између Турске и Сирије сиријска влада замолила југословенског председника за интервенцију у Анкари⁹. По тој линији су успостављени тешњи односи између Грчке и Египта, а о томе се разговарало и током оба сусрета председника Насера и Тита 1955. године¹⁰. На тај начин југословенско државно руководство је настојало да, не реметећи ниво достигнутих односа у оквиру Балканског савеза, политички делује на Блиском истоку преко институције тог савеза и помоћу његових инструмената.

С друге стране, израелско државно руководство је, у потрази за осигурањем сопствене националне безбедности, према југословенским изворима дипломатске провенијенције покушавало да нађе излаз из заострених односа са својим арапским суседима постављајући питање прикључења Израела Балканском савезу или проналажењем адекватне форме сарадње са тим савезом пошто у тадашњој констелацији снага у окружењу није постојала апсолутно никаква могућност укључења Израела у било какав савез са арапским земљама нити у глобалу нити појединачно.¹¹ Југословенска страна је тумачила израелски позив Јосипу Брозу за посету Израелу изразом тих настојања.¹² Следствено томе, неке арапске земље су дошле у сукоб са Југославијом због њених добрих односа са Израелом. Из тог разлога ирачка влада је одбила да успостави дипломатске односе са Југославијом, јорданска влада је посебном нотом затражила од Југославије да преиспита свој став према Израелу, док су владе осталих арапских земаља тражиле од Југославије да објасни свој став. Посебно је приговорено због посете југословенске парламентарне делегације Израелу средином 1956. године, што је у арапским земљама тумачено као нарочит вид приближавања како би се Израел прикључио Балканском савезу.¹³ Сем тога, југословенско државно руководство је сматрало да Израел показује занимање за успостављање бољих односа са Југославијом искључиво ради сопствених интереса и тренутних потреба.¹⁴ Такво мишљење је изведено на основу тога што Израел није гласао за избор Југославије као привременог члана Савета безбедности 1955. године.¹⁵ Упркос тешкоћама, југословенско-израелски билатерални односи су јачали првенствено због залагања израелске стране пошто је југословенска страна

9 АЈБТ, КПР, I – 2 / 5 – 2, стр. 51–52.

10 АЈБТ, КПР, I – 2 / 5 – 2, стр. 11

11 АЈБТ, КПР, I – 2 / 4 – 3, стр. 29.

12 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф. 40, документ број 417121, стр. 23.

13 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф. 40, документ број 417121, стр. 26.

14 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф. 40, документ број 417129.

15 J. Jovanović, *Jugoslavija u Savetu bezbednosti 194 –1985*, Beograd 1990, str. 44–46.

ограничавала обим и карактер те сарадње достигнутим нивоом југословенске сарадње са арапским земљама.

У тим и таквим околностима Југославија се определила за подршку интерарапским интеграцијама, оштру осуду Багдадског пакта, при чему је турска политика на простору Блиског истока окарактерисана као реализација западног мандата усмереног ка разбијању политичког, војног, економског и културног јединства арапског света¹⁶ и развијање добрих односа са Израелом све дотле док та сарадња не угрожава достигнути ниво југословенско-арапских односа. Са таквим приликама на Блиском и Средњем истоку ушло се у 1956. годину, коју су обележили велики сукоби на Блиском истоку, учвршћивање арапског јединства и повлачење Велике Британије и Француске с тог подручја.

Пошто је 26. јула 1956. године египатски председник Гамал Абдел Насер објавио национализацију Суецког канала, као одговор на одбијање Запада да финансира изградњу Асуанске бране, дошло је до великог међународног заплета.¹⁷ У том сукобу Велика Британија и Француска су, у почетку уз подршку САД, покушавале да бране сопствене позиције, док је СССР, заједно са својим савезницима, недвосмислено подржао Египат. Југославија се после почетног умереног става отворено ставила на страну Египта, који је уживао неподељену подршку арапског света.¹⁸ Њени партнери у Балканском савезу Грчка и Турска заузели су другачије ставове. Турска је недвосмислено осудила акт египатске владе истичући опасност ситуације и упоређујући је са приликама које су довеле до рата у Кореји,¹⁹ док је турска штампа оштро осуђивала египатску политику истичући неопходност оружане интервенције, у којој би учествовале и турске војне снаге. Грчка влада је била упадљиво уздржана и супротстављајући се политици притисака на Египат истицала је своју одлучност да не подржи своје западне савезнике. Међутим, грчка влада није одобравала ни акцију египатске владе,²⁰ док је грчка штампа отворено показивала своје симпатије према египатским ставовима. Иако крајње супротстављени, исказани ставови поводом национализације Суецца у том тренутку нису битније утицали на стабилност Балканског савеза.

16 АЈБТ, КПР, I – 2 / 4 – 3, стр. 18–19.

17 **Опширније о узроцима, току и последицама Суецке кризе видети:** 1) K. Kyle, *Suez. Britain's End of Empire in the Middle East*, London 2003. 2) W. Scott Lucas, *Divided We Stand. Britain, US and Suez Crisis*, London 1991. 3) L. Colins, *Suez Canal Crisis of 1956*, Boston 1968. 4) L. Carl Brown (ed.), *Diplomacy in the Middle East. The International Relations and Outside Powers*, London – New York 2004. 5) D. Carlton, *Britain and the Suez Crisis*, Oxford 1988; А. Живоћ, *Југославија и Суецка криза 1956–1957*, Београд, 2008; V. Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956*, Београд, 2008.

18 АЈБТ, КПР, I – 5 – с, строго поверљиво број 179.

19 АЈБТ, КПР, I – 5 – с, документ број 853 / 2, стр. 4–5.

20 АЈБТ, КПР, I – 5 – с, документ број 853 / 2, стр. 4.

Распламсавање кризе на Блиском истоку током лета и јесени 1956. године, које је интензивирало и међународно ангажовање, подстакло је и веће ангажовање чланица Балканског савеза.

Ипак, до размимоилажења поводом тога дошло је услед непозивања Југославије на Лондонску конференцију. Југословенски председник је у званичној изјави *Танјугу* 11. августа 1956. године²¹ оштро критиковао начин сазива и карактер Лондонске конференције, истичући потребу позивања Југославије као правне наследнице Аустроугарске, која је била потписница Цариградске конвенције из 1888. године,²² подвлачећи и југословенски положај у Средоземљу. Не слажући се са циљевима и начином сазива конференције, и избегавајући могућност отвореног сукоба са западним савезницима услед спора са Великом Британијом поводом Кипра, Грчка је одбила учешће на тој конференцији,²³ док је Турска подржала југословенске захтеве за учешће на конференцији,²⁴ али не само да није дошло до приближавања ставова већ је дошло и до захлађења међусобних односа услед све јасније и оштрије турске критике акција египатске владе и све интензивнијег позивања турске штампе на војну акцију НАТО-а против Египта због наводног египатског угрожавања безбедности на Средњем истоку. Турски званичници су истицали да египатска национализација Суецког канала може веома лоше да утиче на стабилност Багдадског пакта и самог НАТО-а.²⁵ Грчка је формално одбила да учествује на заказаној конференцији пошто је одбијен њен захтев за промену датума и места одржавања конференције. Таква одлука је оправдана ставом да на конференцији може доћи до конфронтације са савезницима у сенци сукоба са Великом Британијом због статуса Кипра.²⁶ Услед благе промене америчког става током Лондонске конференције дошло је и до постепеног ублажавања званичног става Турске, што се одразило и на писање турске штампе. Даље заоштравање кризе изазвано неуспехом Лондонске конференције, отворена југословенска и прикривена грчка подршка Египту уз турску осуду египатског става још више су искомпликовали односе унутар Балканског савеза.

У јеку кризе око начина сазивања и одређивања састава и мандата Лондонске конференције југословенски председник Јосип Броз се налазио на одмору у Грчкој, где се састао са грчким сувереном краљем Павлом и премијером Караманлисом. Током сусрета се разговарало о турско-грчком спору

21 Ј. Б. Тито, *Говори и чланци*, том XI, стр. 192–193.

22 *Carigradska konvencija od 20. oktobra 1888. godine*, Spoljnopolitička dokumentacija, godina IX, broj 1/ 1957, str. 12–13.

23 АЈБТ, КПР, I – 5 – с, документ број 853 / 3, стр. 5.

24 АЈБТ, КПР, I – 5 – с, документ број 853 / 3, стр. 3.

25 АЈБТ, КПР, I – 5 – с / 853 – 5, str. 6.

26 АЈБТ, КПР, I – 5 – с / 853 – 5, str. 7.

због статуса Кипра²⁷ и о кризи на Блиском истоку. Сви су се сложили да је сарадња у оквиру Балканског савеза готово престала услед заоштравања грчко-турских односа, као и да Југославија и Грчка морају јачати међусобне везе како би у случају потпуног прекида сарадње са Турском успеле да компензују турско удаљавање. Док је Броз био ван земље, није било званичних југословенских реакција на дешавања у Египту, а ни озбиљнијег реаговања штампе, но он је ипак у разговору са Караманлисом био принуђен да се у основним цртама изјасни о том проблему. Броз је став изнео веома опрезно, трудећи се да га представи као приватан, а не као званичан југословенски став.

У почетку је Броз веома опрезно изјавио да је исувише рано изводити било какве озбиљније закључке. Истакао је како очекује да ће западне силе увести Египту економску блокаду, што ће се веома озбиљно одразити на економски развој египатског друштва, али је рекао и да *иосџоји велика моџућностџ да Еџипатџ у џој борџи џобеди без велике џиџеџе*. Такође, изразио је очекивање да ће спор трајати неколико година, а можда и дуже. Он је истицао сопствено уверење да неће доћи до војног сукоба и очекивање да ће Велика Британија и Француска сем економског притиска читав проблем изнети пред Савет безбедности, што ће додатно искомпликовати читаву ситуацију и међународне односе. Караманлиса је посебно интересовало Брозово мишљење о развоју догађаја. Броз се трудио да не износи коначне ставове, више пута поновивши своје уверење да ће се ситуација заоштрили, али да мир није угрожен. Такође, Броз је сматрао да ће САД и Велика Британија у почетку заузети подударне ставове, али да ће се они касније удаљити пошто се у САД ближе председнички избори, што ће владајуће републиканце приморати на опрезнију и умеренију спољну политику.²⁸

Броз је доста уздржано и помало стидљиво изнео и прогнозу даљих догађаја. Он је сматрао да ће Насер настојати да осигура подршку целокупног арапског света. Био је уверен да ће британски и амерички притисак окренути Насера ка СССР-у, што би могло да изазове још оштрију реакцију СССР-а, а у крајњој инстанци могло би да импликује и јаче повезивање САД, Велике Британије и Француске те би се у блиској будућности могли очекивати и веома драматични моменти у Савету безбедности и Генералној скупштини Уједињених нација.²⁹ Караманлис се плашио да би суецки спор могао негативно да утиче на начин и динамику решавања кипарског спора, док је Броз

27 О суштини грчко-турског спора опширније видети: 1) Р. Клог, *Историја Грчке новој годџ*, Београд 2000, стр. 151–162. 2) R. Petković, *Balkan. Ni „bure baruta” ni „zona mira”*, Zagreb 1978, стр. 69–73. 3) E. J. Zürcher, *Turkey. A Modern History*, London – New York 2004; W. Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, London, 2012.

28 АЈБТ, КПР, I – 2 / 8 – 874, стр. 2–3; M. Terzić (ured.), *Balkanski pakt 1953–1954*, Beograd 2005, str. 886–893.

29 АЈБТ, КПР, I – 2 / 8 – 874, стр. 4.

сматрао да ефекти могу бити и супротни пошто би то значило проширење фронтана за Велику Британију, за шта она нема довољно капацитета.³⁰ Броз је изнео и процену да се стециште глобалних конфликта помера из Европе ка Блиском и Средњем истоку те да ће тај регион у блиској будућности представљати поприште регионалних сукоба уз све израженије мешање великих сила.

Сем тога, Караманлиса су интересовале и Брозове прогнозе могућности совјетског продора на Блиски исток. Броз је изразио очекивање да ће Совјетски Савез предузети замашну дипломатску и економску иницијативу на том простору, али да се неће упуштати у ратне авантуре. Истовремено, сматрао је да арапске земље не могу доћи под совјетски идеолошки утицај због изражених идеолошких супротности, али је веровао да ће доћи до њиховог ослањања на СССР.³¹ Броз је током разговора избегавао да исказе отворену подршку Насеровој политици. Ипак, нагласио је да га *још једно разуме јер је Насер био принуђен на предузимање таквој корака* пошто је изградња Асуанске бране предуслов решавања многих египатских економских проблема.³² Покушавао је да на суптилан начин упозна грчку страну са основним проблемима египатског друштва: карактером револуционарних промена, аграрном реформом и наглим порастом броја становника те с потребама спољне економске и политичке помоћи Египту како би он консолидовао економску и политичку ситуацију у земљи те спречио нове социјалне и политичке потребе.³³ Броз се максимално трудио, али није успевао да прикрије нити ублажи своје симпатије према Египту и председнику Насеру. Током разговора Броз је више пута истакао бојазан да ће Израел покушати да искористи ситуацију како би Египту направио нове тешкоће. Није искључивао ни могућност нових израелских провокација с обзиром на велику концентрацију израелских трупа у непосредној близини египатске границе, што би могло да прерасте у озбиљнији сукоб. Поводом национализације Суеца грчки представници су били суздржани, истичући опасност од могућег негативног утицаја Суецке

30 О суштини грчко – турског спора опширније видети: 1) Р. Клог, *Историја Грчке новог века*, Београд 2000, стр. 151–162; 2) R. Petković, *Balkan. Ni „bure baruta” ni „zona mira”*, Zagreb 1978, стр. 69–73; 3) E. J. Zürcher, *Turkey. A Modern History*, London – New York 2004.

31 О основним правцима совјетске спољне политике на почетку Суецке кризе опширније видети: 1) А. А. Громько, Б. Н. Пономарев, *Историја внешнеј политике СССР*, II, Москва 1986, стр. 233–235; 2) W. Z. Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East*, New York 1959, стр. 223–228; 3) L. Carl Brown, (ed.), *Diplomacy in the Middle East. The International Relations of Regional and Outside Powers*, London – New York 2004, стр. 75–77.

32 АЈБТ, КИР, I – 2/8–874, стр. 5.

33 О карактеру египатске револуције, револуционарним променама и основним правцима развоја египатског друштва у Југославији је штампана посебна пропагандна публикација у већем тиражу: З. Печар, В. Загорац, *Републикански Египат*, Београд 1955.

кризе на динамику и ток решавања кипарског спора³⁴. Броз је сматрао да Суецка криза, у извесном смислу, може и позитивно утицати на ток решавања кипарског спора у зависности од тога да ли ће Велика Британија добити јачу међународну подршку поводом Суеца и да ли ће бити спремна да отвара нове спољнополитичке фронтове.

Непосредно по повратку из Грчке,³⁵ Броз се 16. августа 1956. године обратио турском председнику Бајару, у покушају да посредује у турско-грчком спору, обавештавајући га и о југословенском ставу о Суецу³⁶. Броз је у тој поруци резимирао југословенске ставове о дотадашњем току Суецке кризе. Бајаров одговор од 12. септембра само је потврдио већ изнете ставове.³⁷ Председник Бајар је оптужио Египат и његовог председника за тешко кршење међународноправних норми и за реторичку манипулацију појмовима државне самосталности и суверенитета.³⁸ Британска наклоност Турској у конфликту због статуса острва Кипар била је јача од међуисламске солидарности и питања регионалног партнерства. Индиректно, радило се о још једном акту удаљавања од савезништва и лаганом потискивању сарадње као вида регионалног повезивања кроз Балкански пакт у други план међународних приоритета балканских савезница. На другој страни, Турска се трудила да искористи југословенску позицију ради посредовања у спору са Грчком. Због тога су турски дипломатски представници дискретно одбијали да полемишу са југословенским колегама о суецком проблему.³⁹ Иако изречене у врло куртоазној форми, ове поруке су потврдиле удаљеност заузетих позиција што је у великој мери утицало на будући развој догађаја. Турска страна је настојала да прећуткивањем својих негативних реакција на југословенске ставове о национализацији Суецког канала и начина сазивања и мандата Лондонске конференције не отвара нов неспоразум у међусобним односима, већ озбиљно нарушеним услед догађаја око кипарског проблема.⁴⁰

Истовремено се појавио још један проблем. Југословенски амбасадор у Атини Мишо Павићевић је јављао да је из поузданих извора сазнао како је грчки министар спољних послова Авероф тражио да се заједно са суецким питањем покрене и кипарско питање, истичући да је умирени Кипар добра база за британску флоту. Потврду таквог грчког става Павићевић је добио од

34 АЈБТ, КПР, I – 2 / 8, стр. 2–3.

35 Током сусрета председника Броза и премијера Караманлиса у ноћи 29/30. јула 1956. године уговорено је да се Броз обрати турском председнику Бајару у писаној форми у циљу посредовања у турско-грчком спору. (АЈБТ, КПР, I – 2/8, стр. 1).

36 АЈБТ, КПР, I – 1 / 1261.

37 АЈБТ, КПР, I – 1 / 1262.

38 АЈБТ, КПР, I – 1 / 1262.

39 ДАСМИП, ПА, 1956. година – строго поверљиво. ф. I, документ број 211.

40 ДАСМИП, ПА, 1956. година – строго поверљиво, ф. I, документ број 211.

француског амбасадора, који је изнео своје очекивање да Велика Британија неће попустити.⁴¹ Такав грчки став је додатно компликовао односе унутар Балканског савеза, тим пре што је Турска већ била подржала британске акције на Блиском истоку. За Југославију се у том моменту затворио још један дипломатски излаз. Грчка је одбијала учешће на Лондонској коференцији, калкулишући својим интересима у кипарском спору. Затварала се било каква активност кроз оквире Балканског савеза.

Сем тога, и југословенски дипломатски представници су преко уходаних савезничких канала у Атини и Анкари настојали да прибаве информације неопходне за изградњу југословенских ставова према блискоисточном конфликту, али и информације о англо-француским намерама које би користиле египатској влади. Може се само наслутити колико је гомилање англо-француских трупа у Средоземљу представљало претњу за египатску безбедност. Југословенски дипломатски представници и војни изасланици су свакодневно прикупљали податке о покретима француских и британских трупа. Павићевић, амбасадор у Атини, јавио је 30. августа да је у разговору са грчким помоћником министра иностраних послова сазнао да се француске трупе групишу на Крфу и Кипру, али да је грчка страна уверена да оне неће бити употребљене против Египта јер то неће дозволити САД, већ да се ради само о тренутном маневру како би се застрашила египатска влада.⁴² Југословенски војни изасланик у Анкари пуковник Грубишић је 31. августа јавио о англо-француским војним припремама у Турској.⁴³ Неколико дана касније, 4. септембра, он је јавио и да се турско војно и државно руководство противи доласку француских трупа на Кипар и да оно сматра да се таква акција може негативно одразити на турску политику у региону.⁴⁴

Политички комитет Арапске лиге издао је 18. септембра посебно саопштење у коме је изражена пуна подршка египатским ставовима.⁴⁵ У критичним тренуцима, та подршка је донекле деловала на одлучност египатске владе да се супротстави англо-француским притисцима. Демонстрирана свеарапска подршка Египту снажно је одјекнула у свету. Било је јасно да ће арапски свет, уколико избије сукоб, јасно стати на египатску страну. Не само што се арапски свет ујединио већ се постепено кристалисала и подршка осталих исламских земаља. Изузетак је представљала Турска, која је заузела изразито пробританске ставове поводом тога.⁴⁶ Такво понашање турске дипломатије је имало више узрока. Пре свега, Турска је кроз чланство у НАТО-у и

41 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф. 27, документ број 412751.

42 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф.28, 414266, Телеграм Мише Павићевића ДСИП-у.

43 ВА, АЈНА, ф. ГШ – 10, к. 376, ф. 1, 140, Телеграм њуковника Грубишића Генералштабу.

44 ВА, АЈНА, ф. ГШ – 10, к. 376, ф. 1, 143, Телеграм њуковника Грубишића Генералштабу.

45 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф. 16, телеграм број 415794.

46 E. J. Zürcher, *Turkey. A Modern History*, London – New York 2004, str. 234–236.

Багдадском пакту већ била укључена у западни војни и политички систем, а британска подршка у кипарском спору за Турску била је пресудна. Такво понашање Турске се рефлектовало и на стабилност Балканског пакта, чија се једна чланица – Југославија – у том тренутку већ јавно декларисала као египатски савезник, док је друга – Грчка – због специфичног међународног положаја оклевала да отворено пружи пуну подршку Египту. Међутим, њени дипломатски службеници нису крили симпатије према Египту, а штампа и јавно мњење су без устезања показивали наклоност према египатској страни. Индиректно, међународни заплет због египатске национализације Суецког канала утицао је и на интензитет балканских интеграција.

Југословенски генералштаб је преко мреже војних изасланстава прикупљао информације о покретима и груписању англо-француских трупа у Средоземљу. На том плану се посебно истицао војни изасланик у Анкари пуковник Грубишић, који је преко своје обавештајне везе у турском генералштабу сазнао да је у Турску 11. септембра инкогнито допутовао командант француских ваздухопловних снага генерал Бали. Он је турски војни врх уверавао да је појачана концентрација француских трупа на Кипру у директној вези са Суецком кризом. Бали је тражио да се део француских снага стационира и у Турској, што је одмах одбијено. Сем тога, генерал Бали је позитивно оценио концентрацију турских трупа на турско-сиријској граници. То је протумачио као елемент додатног притиска на арапски свет и потпору англо-француским настојањима.⁴⁷ Југословенски генералштаб је настојао да добије информације о реакцијама англо-француских регионалних савезника на напад на Египат. Преко војног изасланика у Анкари пуковника Грубишића Друга управа генералштаба је дошла до информације да је још француски генерал Бали обавестио турски војни врх о припремама напада на Египат, а да су Турци упутили посебан протест својим савезницима због употребе француских поморских снага стационираних у Анталији у нападу на Египат⁴⁸. Та информација је одмах прослеђена египатској страни, што је за њу било посебно важно због процене констелације снага у региону и нивоа подршке снагама нападача у непосредном окружењу.

Током британско-француске агресије на Египат у зони Суецког канала и израелског напада на простору Синајског полуострва крајем октобра и почетком новембра 1956. године, земље чланице Балканског пакта остале су при својим ставовима поводом кризе на Блиском истоку. Југословенска подршка Египту кроз деловање у ОУН-у⁴⁹ и посредничко деловање у циљу координације акција са САД и СССР-ом у Савету безбедности⁵⁰ утицала је

47 ВА, АЈНА, ф. ГШ – 10, к. 376, ф. 1, телеграм број 149.

48 ВА, АЈНА, ГШ – 10, к. 376, ф. 1, документ број 177.

49 Ј. Јовановић, *navedeno delo*, str. 258 – 265.

50 ДАСМИП, ПА (1956. година), ф. 69, документ број 952.

на југословенско зближавање са Грчком и удаљавање од турских ставова. Будући да се Грчка противила обнови сарадње пре решавања кипарског проблема, због супротних ставова током Суецке кризе потпуно је замрла грчко-турско-југословенска сарадња, али је интензивирана југословенско-грчка сарадња. На то је посебно утицао грчки неутралан став током трипартитне агресије на Египат, који је проистекао из потребе да се усагласе ставови са САД, из неверице у успешан отпор Египта и из могућности решавања кипарског питања у органима ОУН-а, за шта су пресудни били добри односи са Великом Британијом. Грчка је заузела такав став из страха да би њени економски интереси у Египту могли бити угрожени евентуалним сличним мерама у будућности. Проегипатско писање грчке штампе и грчко гласање против англо-француске агресије у ОУН-у утицало је на очување постојећег нивоа грчко-египатских односа. Такав грчки став је изазвао разочарање египатских дипломата⁵¹ пошто су они очекивали јаснију и отворенију грчку подршку. Ипак, истоветна југословенско-грчка реакција у органима ОУН-а позитивно је утицала на приближавање југословенских и грчких ставова о томе и на интензивирање постојеће сарадње.

Југословенско ангажовање током Суецке кризе јасно се рефлектовало и на стабилност Балканског пакта, који је због турско-грчког спора око Кипра, али и све јасније југословенске оријентације ка афро-азијским земљама био озбиљно уздрман. Турска се од почетка кризе ставила на британску страну, па је сваки контакт између Југославије и Турске о том питању био још на самом почетку блокиран. На другој страни, Грчка је настојала да задржи неутралан став, иако је њена штампа отворено подржавала Египат. Грчки представници у Уједињеним нацијама су гласали за све предлоге резолуција у корист Египта, а њихов амбасадор је у дискусији осудио напад на Египат. На крају, Грчка је ставила на располагање своје аеродроме за транспорт мировних снага на Синај. Ту погодност су искористиле и југословенске трупе. Током кризе грчка влада није давала посебне изјаве, што се може тумачити као последица утицаја САД и настојања грчке владе да не заоштрава односе са Великом Британијом, из страха да ће то утицати на решавање кипарског проблема. Југословенска дипломатија је сматрала да је један од разлога грчке резервисаности сумња у дужи египатски отпор и Насеров опстанак. Томе у прилог је ишла и чињеница да је подсекретар грчког министарства спољних послова Схеферис рекао југословенском амбасадору Павићевићу да је грчка влада знала да ће Египат бити нападнут пет дана пре него што се то десило, а ту информацију није проследила југословенској дипломатији, иако се радило о савезничкој земљи.⁵²

51 АЈБТ, КПР, I – 3 – а / 31 – 8, стр. 20.

52 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф. 27, документ број 423726.

У Београд је 3. децембра допутовала грчка државна делегација.⁵³ Разговори са највишим југословенским државним и партијским руководством обављени су 5. децембра.⁵⁴ Доста се разговарало о дешавањима у Мађарској и на Блиском истоку. Броз је сматрао да су те две интервенције у директној вези и да је напад на Египат дао посебан импулс суровости совјетске интервенције.⁵⁵ Истицао је да ће повлачење Француске и Велике Британије са Блиског истока позитивно утицати на општи развој региона. Сложио се са Караманлисом да Багдадски пакт угрожава безбедност на Блиском истоку, пошто он својом суштином раздваја арапске земље, а да у томе Турска игра веома негативну улогу.⁵⁶ У току разговора Броз је изнео и своју процену развоја ситуације на Блиском истоку. Сматрао је да ће Велика Британија после повлачења са Суеца покушати да дестабилизује арапско јединство те да ће у том подухвату Израел представљати *лајтениан фактор за сваку ирвокацију*,⁵⁷ као и да се Насер окреће Совјетском Савезу само силом прилика и да је после неуспеха трипартитног напада на Египат његов положај како у земљи, тако и у читавом арапском свету знатно ојачан. По Брозовом мишљењу, решење суецког спора јесте слободна пловидба под египатским суверенитетом, док се Караманлис залагао и за извршан степен међународне контроле. Међутим, Броз је инсистирао на посебном уговорном односу који би гарантовао слободу пловидбе без дискриминације и очување египатског суверенитета. Југословенска активност у вези са Суецом, како је Броз дефинисао, биће ревносно ангажовање у Уједињеним нацијама и утицање на Египат да прихвати одлуке које се у тој организацији донесу.⁵⁸ Даљи ток разговора је показао да је функционисање Балканског пакта битно ограничено и да постоји решеност обе земље да развијају сарадњу на билатералној основи. Караманлисовој посети Југославији претходила је посета једне грчке војне делегације са генералом Ласпијасом на челу.⁵⁹ После тих разговора Грци су веома повољно оцењивали развој војне и политичке сарадње.⁶⁰ Док

53 Грчку државну делегацију су чинили председник владе Константин Караманлис, министар иностраних послова Евангелос Авероф, грчки амбасадор у Београду Филон Филон и начелник Политичког одељења Министарства спољних послова Георгиос Христулос.

54 Југословенску државну делегацију су чинили председник Броз, потпредседник Савезног извршног већа Едвард Кардељ, државни подсекретар за иностране послове Срђа Прица, генерални секретар Председника Републике Јоже Вилфан и амбасадор у Атини Мишо Павићевић.

55 АЈБТ, КПР, I – 3 - а / 31 – 8, стр. 9.

56 АЈБТ, КПР, I – 3 - а / 31 – 8, стр. 14.

57 АЈБТ, КПР, I – 3 - а / 31 – 8, стр. 15.

58 АЈБТ, КПР, I – 3 - а / 31 – 8, стр. 17.

59 АЈ, 112 – ТАНЈУГ, ф. 220, Билтен вести иностраних агенција од 25. новембра 1956. године, стр. 35.

60 ВА, АЈНА, ГШ – 10, к. 376, ф. 1, документ број 204.

се интензитет америчке војне помоћи Југославији и Грчкој смањивао због различитих фактора и тешкоћа, убрзана је испорука оружја и војне опреме Турској⁶¹. Велика Британија је оштро реаговала на југословенско-грчко приближавање и југословенску подршку Грчкој у кипарском спору, што је амбасадор Робертс у веома напрегнутој атмосфери саопштио подсекретару Прици.⁶²

Посебно су се компликовали односи са Турском, чиме се индиректно нарушавала, тада већ евидентно нефункционална, структура Балканског пакта. Турски званичници су апострофирали Насера као главног противника Балканског пакта и западног света, и изјавили да блискост југословенско-египатских односа нарушава поверење између чланица пакта.⁶³ Радило се о једном виду турског притиска на Југославију и реакцији на најновије југословенско-грчко зближавање, након посете грчке државне делегације Југославији крајем 1956. године. Очигледном заменом теза настојало се да се кривица за нефункционисање и лагано гашење Балканског пакта скрене са грчко-турског сукоба око статуса Кипра на југословенско-грчко зближавање и југословенско интензивирање сарадње са арапским земљама, с којима је Турска имала веома лоше односе због своје улоге у изградњи Багдадског пакта, који је озбиљно нарушио арапско јединство. Југославија и Грчка су оптуживане да кроз југословенску политику подршке Грчкој у кипарском спору, отворено југословенско зближавање са арапским земљама и латентно грчко приближавање Египту теже прекомпоновању тројног Балканског пакта у двојни југословенско-грчки савез⁶⁴. Турско прихватање Ајзенхауерове доктрине додатно је искомликовало веома затегнуте односе унутар Балканског савеза.⁶⁵ Југословенски демарш 12. марта означио је крај илузија о могућем реактивирању Балканског пакта. Путеви југословенске, турске и грчке спољне политике су се разишли.⁶⁶ Изјава турског министра спољних послова Мендереса на заседању парламента у Анкари о југословенској кривици за неактивност Балканског савеза изазвала је бурне југословенске реакције.⁶⁷ Лагано се оцртавала силуета краха Балканског савеза услед различитих спорова између земаља чланица и све јаснијег југословенског залагања за принципе ванблоковске спољне политике и изградње партнерства са азијским и афричким земљама.

61 ВА, АЈНА, ГШ – 10, к. 376, ф. 1, документ број 211.

62 ДАСМИП, ПА, 1956. година, ф. 27, документ број 422275.

63 ВА, АЈНА, ГШ – 10, к. 377, ф. 1, документ број 162.

64 ДАСМИП, ПА, 1957. година, ф. 103, документ број 4790, стр. 4–8.

65 ДАСМИП, ПА, 1957. година, ф. 103, документ број 45194, стр. 2–5.

66 ДАСМИП, ПА, 1957. година, строго поверљиво. ф. II, документ број 187.

67 ДАСМИП, ПА, 1957. година, строго поверљиво. ф. II, документ број 48.

Најновији развој ситуације на Блиском истоку је утицао и на југословенско-грчке односе. Почетком маја 1957. године југословенска дипломатија је са изненађењем дочекала грчко подржавање Ајзенхауерове доктрине, посебно зато што је Грчка раније била доста уздржана према блискоисточним проблемима. Грчка је посебно инсистирала на економском аспекту Ајзенхауерове доктрине⁶⁸. Грчка влада је настојала да умањи значај приступања Ајзенхауеровој доктрини, наглашавајући да она следи америчку политику те да то питање треба што пре ставити у други план, како не би кварило југословенско-грчке односе и односе Грчке и арапских земаља⁶⁹. То је у разговору са југословенским амбасадором у Атини Павићевићем потврдио и грчки министар иностраних послова Авероф.⁷⁰ Настојање грчке владе да амортизује прихватање Ајзенхауерове доктрине кулминирало је током посете Караманлиса и Аверофа Египту. Ипак, значајне тачке које су раздвајале Грчку и Египат биле су све веће совјетско присуство у арапском свету, а посебно у Египту, и све тежи положај грчке колоније у Египту, углавном сачињене од крупних трговаца, индустријалаца, банкара и земљопоседника и посебно погођене економским и социјалним реформама Насеровог режима⁷¹. Такође, Грци су наступали као претходница америчке политике. Караманлис је покушавао да увери египатске званичнике у исправност америчке политике на Блиском истоку и потребу да Египат покуша да стабилизује односе са САД. Таква грчка политика на Блиском истоку се рефлектовала и на југословенско-грчке односе пошто је Југославија и даље непоколебљиво пружала подршку Египту и критиковала основна начела Ајзенхауерове доктрине.⁷² Таква политика је наилазила на неразумевање југословенске стране, али после почетног шока југословенска дипломатија је настојала да на различите начине осигура одржавање достигнутог нивоа односа са Грчком и трудила се да остави довољно простора код Египћана за еластичније тумачење грчког заокрета у вези са решавањем блискоисточног конфликта, покушавајући да Египту представи грчки став као мост између Египта и САД⁷³. Југословенско-турски односи су се услед заостравања грчко-турског спора, али и југословенске политике на Блиском истоку, пре свега према суецком проблему и турско-сиријском конфликту, све више погоршавали.⁷⁴ Према званичним оценама југословенске дипломатије, Балкански пакт не само да је због тих и таквих проблема био нефункционалан, већ се стицао утисак да у обиму у

68 ДАСМИП, ПА, 1957. година, строго поверљиво. ф. III, документ број 109.

69 ДАСМИП, ПА, 1957. година, ф. 31, документ број 416542.

70 ДАСМИП, ПА, 1957. година, строго поверљиво. ф. I, документ број 109.

71 ДАСМИП, ПА, 1957. година, ф. 31, документ број 417762.

72 ДАСМИП, ПА, 1957. година, ф. 31, документ број 418082.

73 ДАСМИП, ПА, 1957. година, ф. 31, документ број 418264.

74 ДАСМИП, ПА, 1957. година, строго поверљиво. ф. II, документ број 582.

коме је замишљен и формиран представља препреку новој југословенској спољнополитичкој оријентацији развијања сарадње са азијским и афричким земљама.⁷⁵ Посебан импулс турском подозрењу је дала посета потпредседника СИВ-а Кардеља Грчкој, што је у Турској схваћено као знак новог југословенско-грчког приближавања. Примећена је и изузетна сличност између грчких и југословенских ставова о Блиском истоку. Југославија је посебно критиковала гомилање турских војних снага на граници са Сиријом, што је југословенска дипломатија доживљавала као директну претњу ровитом миру на Блиском истоку⁷⁶. Балкански пакт је лагано уступао место новој југословенској спољнополитичкој оријентацији. Суецка криза, са свим својим заплетима, реперкусијама, узроцима и последицама, представљала је важну тачку у процесу изградње ширег покрета блоковски несврстаних земаља.

Када је криза око Суеца ескалирала, сарадња између земаља чланица Балканског пакта пролазила је кроз изузетно критичне моменте. Суецки спор, који је умногоме коинцидирало са кипарским проблемом, утицао је на промену физиономије Балканског пакта. Југославија се током суецког спора недвосмислено и безрезервно ставила на страну Египта, подржавајући египатско право на национализацију капиталних објеката на својој територији упркос њиховом међународном значају. Турска је настављајући политику зближавања са Великом Британијом, започету приликом склапања Багдадског пакта подржала британско настојање да заштити свој власнички удео у Суецкој компанији, а током трипартитне агресије на Египат и њено настојање да то своје право оружјем брани. Грчка је заузела сасвим другачији став, који се разликовао и од југословенског и од турског. У суштини, тај њен неутралан став био је у блиској вези и сагласју са званичним ставом САД. Сем тога, током Суецке кризе у први план је избила југословенска тежња за преоријентацијом сопствених спољнополитичких ставова и редефинисање приоритетних спољнополитичких циљева. Југословенско политичко вођство је током Суецке кризе недвосмислено прокламовало своје дугорочно спољнополитичко опредељење за јачање и развијање односа са арапским земљама, Индијом и блоковски неангажованим азијским и афричким земљама, чему је претходила нормализација односа са СССР-ом током 1955. и 1956. године. У склопу опште преоријентације своје спољне политике, која је започела Брозом посетом Индији и Бурми крајем 1954. и почетком 1955. године а наставила се Брозом посетом Египту крајем 1955. и почетком 1956. године и доживела прву значајну реализацију посетом Насера Југославији јула 1956. године и тројним састанком између Тита, Нехруа и Насера јула исте године на Брионима, Југославија је постепено потискивала сарадњу са Турском, која је имала сасвим другачије интересе на простору Блиског и Средњег истока.

75 ДАСМИП, ПА, 1957. година, строго поверљиво. ф. II, документ број 343.

76 ДАСМИП, ПА, 1957. година, строго поверљиво. ф. II, документ број 182.

Интензивирање односа са Грчком се темељило, између осталог и на сличности југословенских и грчких ставова о деколонизацији, очувању мира и изградњи механизма колективне безбедности на простору Блиског истока. За новопрокламовану југословенску спољнополитичку доктрину Балкански пакт је, у виду у ком је успостављен, представљао препреку на путу остварења новопрокламованих циљева спољне политике и зато је југословенско државно руководство настојало да тројну сарадњу у оквиру тог пакта замени двојном сарадњом, штитећи тако своје интересе на Балкану, али не кварећи односе са западним савезницима, и остављајући довољно маневарског простора за зближавање са азијским и афричким земљама. Истовремено, направљен је изванредан отклон према САД и НАТО-у, што је допринело нормализацији односа са СССР-ом и његовим савезницима.